

УДК 811.112.3'160.14

DOI: 10.32342/2523-4463-2019-2-18-23

О.М. ШУМ'ЯЦЬКА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЕМФАТИЧНЕ ВИБАЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У пропонованій статті вибачення розглянуто як мовленнєвий жанр (далі МЖ), що являє собою сукупність лінгвопрагматичних значень, характерних для реалізації вибачення у німецькій мові. В основі такого МЖ – прагматична інтенція або сукупність прагматичних причин, притаманних досліджуваному МЖ.

За причиною висловлення у пропонованому дослідженні розрізняємо такі підтипи МЖ *вибачення*: 1) емпатичне вибачення – а) вибачення в інтересах мовця; б) вибачення в інтересах слухача; в) вибачення у спільних інтересах); 2) етикетне вибачення; 3) офіційне вибачення.

Емпатичним вважаємо вибачення, головними факторами якого виступають високий ступінь серйозності завданої адресату шкоди; усвідомлення мовцем своєї відповідальності за скоєну малефактивну дію; психологічний дискомфорт, який відчуває адресант внаслідок здійсненого негативного вчинку; бажання адресанта заглибити свою провину перед адресатом та відновити баланс у їхніх стосунках. Комунікативною метою мовця виступає у такому випадку його бажання виразити негативне ставлення/негативну оцінку власної малефактивної дії та взяти на себе відповідальність за ситуацію, до якої призвела його поведінка.

Від етикетного чи офіційного емпатичне вибачення відрізняється тим, що в ситуації емпатичного вибачення мовець експлікує свої почуття з приводу події, яка відбулася та завдала шкоди адресатові. У центрі емпатичного вибачення перебувають мовець, який щиро прагне, щоб адресат пробачив йому, та його емоції, а саме, глибокий психологічний дискомфорт та визнання своєї відповідальності за здійснений ним негативний учинок.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, емпатичне вибачення, висловлення, мовець, адресат, малефактивна дія.

Статья посвящена исследованию эмпатического извинения как одного из подтипов речевого жанра извинения. Представлены главные характеристики эмпатического извинения. Путем анализа практического материала предложена классификация и выделены причины реализации исследуемого речевого жанра в современном немецком языке.

Ключевые слова: речевое жанр, эмпатическое извинение, высказывание, говорящий, адресат, малефактивное действие.

Елтон Джон співав в одній зі своїх найпопулярніших пісень: «Sorry seems to be the hardest word». Чому ж інколи слова вибачення так важко підібрати? У повсякденному житті часто зустрічаються випадки, коли особа, здійснивши негативний учинок, прагне уникнути негативних наслідків, але не вміє правильно висловити почуття власної провини, а отже, відновити баланс у стосунках зі співрозмовником, якого вона образила. Причини виникнення труднощів у реалізації вибачення можуть бути різноманітні, як і підстави для висловлення вибачення, що відіграють вирішальну роль у побудові правильного висловлювання.

У пропонованій розвідці вибачення розглядаємо як мовленнєвий жанр (далі МЖ), що являє собою сукупність лінгвопрагматичних значень, характерних для реалізації вибачен-

ня у німецькій мові. В основі такого МЖ – прагматична інтенція або сукупність прагматичних причин, притаманних досліджуваному МЖ. Аналізуючи МЖ *вибачення*, можна чітко прослідкувати, що його природа за різних обставин відрізняється. Основу пропонованої класифікації МЖ *вибачення* складає причина висловлення, яка впливає на перебіг комунікації, тобто спричиняє певну послідовність комунікативних ходів, повідомлення від початку розмови мовцем до зміни мовця [1, с. 80], і яка визначає тематику МЖ *вибачення*.

Тематика міжособистісного спілкування сьогодні надзвичайно актуальна. Широку палітру праць присвятили дослідженню особливостей міжкультурної комунікації М. Лохер, Т. Мілборн, М. Нігауз, Е. Огірманн, В. Ущина, С. Хастінгс, Г.Л. Шівер [5; 7; 8; 9; 11; 14; 15]. Разом із тим комунікативна ситуація конфлікту і багатоаспектний феномен вибачення, тісно пов'язаний з цією ситуацією, залишаються й досі недостатньо дослідженими.

Т. Винокур виокремлює два основні інваріанти людської поведінки – інформативний і фатичний. Інформативне спілкування сприяє отриманню нових знань про зовнішній і внутрішній світ. Мета фатичної комунікації полягає у встановленні, підтриманні й регулюванні мовленнєвих та соціальних стосунків [2, с. 139].

За причиною висловлення у пропонованому дослідженні розрізняємо такі підтипи МЖ *вибачення*.

1. Емфатичне вибачення:
 - а) вибачення в інтересах мовця;
 - б) вибачення в інтересах слухача;
 - в) вибачення у спільних інтересах.
2. Етикетне вибачення.
3. Офіційне вибачення.

Мета статті – проаналізувати і здійснити прагматичний опис емфатичного вибачення як одного з підтипів МЖ *вибачення*; виокремити відмінності емфатичного вибачення від інших підтипів досліджуваного МЖ.

Емфатичним вважаємо вибачення, головними факторами якого виступають високий ступінь серйозності завданої адресату шкоди; усвідомлення мовцем своєї відповідальності за скоєну малефактивну дію; психологічний дискомфорт, який відчуває адресант внаслідок здійсненого негативного вчинку; бажання адресанта заглибити свою провину перед адресатом та відновити баланс у їхніх стосунках. Комунікативною метою мовця виступає у такому випадку його бажання виразити негативне ставлення/негативну оцінку власної малефактивної дії та взяти на себе відповідальність за ситуацію, до якої призвела його поведінка.

Емфатичне вибачення поділяємо на *вибачення в інтересах мовця, слухача та у спільних інтересах обох інтерактантів*. Головним критерієм розмежування цих трьох підтипів емфатичного вибачення вважаємо напрям зацікавлення або ж необхідності вибачення. Вибачення, у якому мовець висловлює свою провину за здійснену малефактивну дію та бажання виправити ситуацію, називаємо вибаченням в інтересах мовця. У такій ситуації вибачення мовець щиро шкодує і хвилюється з приводу неприємного як для нього, так і для слухача випадку. Адресант просить вибачення і потребує прощення з боку адресата, оскільки отримання прощення – це єдиний спосіб для мовця віднайти внутрішній душевний спокій.

Приклад (1) представляє інтереси мовця та його бажання змінити негативну оцінку виконаної ним дії, що склалася в адресата, на позитивну. Кестер їхав автомобілем, постійно перевищуючи дозволену швидкість, щоб привезти лікаря до хворої подруги його друга. Побачивши обурення лікаря з приводу їхньої поїздки, Кестер просить вибачення у професора і пояснює причину свого поспіху:

(1) *Der Professor kam heraus. Ich stand auf. «Verdammt will ich sein, wenn ich noch einmal mit Ihnen fahre», sagte er zu Köster.*

«Entschuldigen Sie», sagte Köster, «es ist die Frau meines Freundes» [13, S. 197].

Висловлюючи вибачення в інтересах адресата, мовець прагне не допустити виникнення у свого співрозмовника негативного емоційного стану або ж, якщо такий виник, то змінити його на позитивний.

Наступний приклад вибачення здійснюється в інтересах адресата. Адресант просить вибачення у співрозмовника за те, що не впізнав його, чим намагається змінити його негативний емоційний стан:

(2) *«Isabelle», wiederhole ich. «Erkennst du mich nicht? Ich bin doch Rudolf».*

«Rudolf?» wiederholt sie. «Rudolf – wie, bitte?»

Ich starre sie an. «Wir haben oft miteinander gesprochen», sage ich dann.

Sie nickt. «Ja, ich war lange hier. Ich habe vieles davon vergessen, entschuldigen Sie. Sind Sie auch schon lange hier?» [12, S. 419–420].

Наступний підтип емпатичного вибачення називаємо вибаченням у спільних інтересах, тобто вибачення, метою якого є висловлення своєї провини за здійснену малефективну дію, бажання виправити ситуацію, не допустити виникнення в адресата негативного емоційного стану або, у разі виникнення, змінити його на позитивний. Вибачення цього типу висловлюється в інтересах і мовця, і слухача, наприклад:

(3) *«Es war wirklich schrecklich, wenn wir nach Hause kamen, und die Kinder rochen es. Aber es war meine Schuld, dass auch du trankst».*

«Es geht mir nicht darum, festzustellen, wer an irgendetwas schuld ist». Sie stellte den Teller weg und trank einen Schluck Bier. «Ich weiß nicht, werde nie wissen, ob du schuld bist oder nicht, Fred. Ich will dich nicht kränken, Fred, aber ich beneide dich» [3, S. 139].

У наведеному прикладі чоловік реалізує вибачення перед дружиною, визнаючи себе винним у проблемах сім'ї. Це висловлення здійснюється в інтересах як мовця (чоловіка), так і слухача (дружини), оскільки вони обоє зацікавлені у позитивному результаті висловленого вибачення.

Очевидно, що емпатичне вибачення, яке згідно з аналізом корпусу найчастіше зустрічається у сучасній німецькій мові, характеризується різноманітною тематикою, оскільки воно реалізується в різних типах комунікативної ситуації та характеризується різними причинами висловлювання. Проведений аналіз практичного матеріалу дозволяє виділити такі *причини емпатичного МЖ вибачення*.

Заподіяння матеріальної шкоди. Ситуації заподіяння матеріальної шкоди, які підлягають законному врегулюванню, вимагають, зазвичай, матеріального відшкодування, наприклад, накладення штрафу на винуватця. Проте часто у таких випадках, крім матеріального відшкодування завданих збитків, мовець реалізує ще й вибачення за свою провину. Приклад (4) ілюструє розмову двох подруг, у якій Сара повідомляє Луїзі, що зіпсувала позичену в неї сукню. Реалізуючи вибачення, дівчина висловлює жаль з приводу власного негативного вчинку та отримує порозуміння від співрозмовника (*In Ordnung*):

(4) *Sarah: Es tut mir leid, ich hab dein Kleid zerrissen.*

Luise: Schade!!

Sarah: Bitte entschuldige!

Luise: In Ordnung [взято з анкети опитування].

Аналіз практичного матеріалу показав, що у таких ситуаціях мовець зазвичай реалізує вибачення, оскільки усвідомлює свою провину, відчуває відповідальність за виникнення негативної ситуації та прагне зберегти баланс у стосунках зі співрозмовником. Проте збереження хороших стосунків залежить не лише від висловлення вибачення, але й від серйозності завданої шкоди та характеру адресата. Зображена вище ситуація може мати інший перебіг:

(5) *Sarah: Luise, ich muss dir etwas sagen, aber sei nicht böse, ok.*

Luise: Ok, was ist denn?

Sarah: Ich habe mir doch neulich ein Kleid von dir geliehen, für die Party, wir waren ja draußen grillen und ich bin an der Holzbank hängen geblieben... Entschuldige bitte... Wir kaufen dir ein neues.

Luise: Ach Mann, Sarah, das war mein Lieblingskleid, ich werde dir nichts mehr leihen... [взято з анкети опитування].

Сара, ненавмисно зіпсувавши позичену в подруги сукню, повідомляє Луїзі неприємний випадок, перепрошує за свій негативний учинок і пропонує купити нову сукню. Характер та настрої Луїзи тут відіграють також важливу роль. Сара не відразу розповідає їй про неприємність, яка мала місце, а таким чином, готує співрозмовника до неприємної новини, просить не сердитись на неї (*Luise, ich muss dir etwas sagen, aber sei nicht böse, ok*). Проте подруга не приймає вибачення, мотивуючи, що це була її улюблена сукня.

Цікавими є ситуації дорожньо-транспортних пригод, у яких можливе відшкодування збитків третьою стороною:

(6) *Olaf ist beim Parken seines Autos mit einem anderen Auto zusammengestoßen. Was sagen die beiden Fahrer einander?*

Olaf: Entschuldigung, ich habe Ihr Auto angefahren.

Fahrer des beschädigten Autos: So ein Pech!

Olaf: Es tut mir leid.

Fahrer des beschädigten Autos: Die Versicherung wird es in Ordnung bringen [взято з анкети опитування].

У наведеному прикладі мовець, визнаючи свою провину, просить вибачення у співрозмовника за те, що пошкодив його автомобіль (*Entschuldigung, ich habe Ihr Auto angefahren*). Серйозності ситуації додає негативний стан водія пошкодженого транспортного засобу (*So ein Pech!*), що збільшує почуття провини в адресанта та спонукає його підсилити висловлене вибачення (*Es tut mir leid*). Адресат правильно розуміє інтенцію мовця і, оскільки в Німеччині для водіїв транспортних засобів є обов'язковим страхування від відповідальності за заподіяння шкоди, то зрозуміло, що матеріальне відшкодування здійснює третя сторона, що підтверджує репліка адресата у відповідь (*Die Versicherung wird es in Ordnung bringen*).

Заподіяння нематеріальної шкоди розглядаємо як групу причин, які не призводять до матеріального відшкодування. Сюди зараховуємо порушення домовленостей, образу. Такі порушення домовленостей як недотримання обіцянки або невиконання зобов'язань викликають в адресата негативну оцінку дій мовця, внаслідок чого у слухача може виникнути думка про мовця як про ненадійну людину. Вибаченням мовець може протидіяти цьому. Для висловлення вибачення важливим є усвідомлення мовцем та слухачем порушення домовленості. Якщо слухач не сприймає серйозно, а отже, не оцінює негативно порушення домовленості мовцем, то мова йде про етикетне вибачення. Якщо ж мовець образився або міг образитися на співрозмовника за порушення домовленості, то вибачення посилюють поясненнями.

(7) *Katrine: Es tut mir Leid, dass es länger gedauert hat.*

Bjarte: Ich hab' versucht, dich im Hotel zu erreichen.

Katrine: Stell dir vor: Der Auftrag war schneller erledigt als ich dachte – und da bin ich nach Deutschland gefahren [8, S. 50].

У пропонованому прикладі мовець перепрошує співрозмовника за те, що порушив домовленість з ним і не прийшов вчасно (*Es tut mir Leid, dass es länger gedauert hat*), наводячи причину свого спізнання (*da bin ich nach Deutschland gefahren*).

Отже, до порушення домовленостей належить також спізнання. Згідно зі стереотипом німці пунктуальні, тому спізнання у німецькій культурі потребує реалізації вибачення.

Результати аналізу практичного матеріалу показують, що у ситуаціях порушення домовленостей мовець, крім вибачення, зазвичай, обґрунтовує свою поведінку та пропонує (або запитує, чи він може) виправити ситуацію, що склалася. Наприклад, у ситуації, коли мовець забув принести книгу, яку обіцяв позичити знайомому, винуватець здебільшого так перепрошує: 1) *Sorry, es tut mir Leid, aber ich habe das Buch zu Hause vergessen, zu wann benötigst du es denn?* 2) *Entschuldigen Sie bitte, doch ich habe heute das Buch zu Hause vergessen, kann ich es Ihnen morgen geben?* 3) *Tut mir leid, dass ich das Buch vergessen habe. Ich bringe es morgen.*

Наступною причиною реалізації вибачення є образа. Усвідомлюючи, що своєю поведінкою або словами міг образити співрозмовника, мовець перепрошує його та намагається таким чином зменшити почуття образи адресата і відновити гармонію у стосунках з ним.

(8) *Ungehalten brüllte Dr. Diebel los. Unvermittelt begann ich zu weinen.*

«Was hast du denn, mein Gott, so habe ich es doch nicht gemeint», rief er im nächsten Augenblick. «Es tut mir leid. Komm, bitte vergiss, was ich gesagt habe» [6, S. 104–105].

У наведеному прикладі лікар образив свою колегу, накричавши на неї, внаслідок чого та розплакалася. Розуміючи, що своїм криком, сам того не бажаючи (*Was hast du denn, mein Gott, so habe ich es doch nicht gemeint*), скривдив співрозмовника, мовець висловлює жаль

з приводу власної неправильної поведінки (*Es tut mir leid*) і просить адресата забути сказане ним (*bitte vergiss, was ich gesagt habe*).

Зібраний практичний матеріал показує, що для реалізації вибачення за завдання образи співрозмовнику мовець послуговується такими словами: *Tut mir sehr leid, ich wollte Sie nicht beleidigen. Es tut mir leid, das war nicht so gemeint. Es tut mir leid, es sprudelte einfach so aus mir heraus. Ich hoffe, du bist mir nicht böse? Entschuldige bitte. Verzeihen Sie (bitte).*

Помилки, які призводять до негативних наслідків, вимагають також реалізації вибачення. Визнання допущеної помилки, з одного боку, принижує статус мовця, а з іншого – показує його гідною і ввічливою особистістю та сприяє відновленню/збереженню хороших стосунків з адресатом.

(9) III: ***Ich bin schließlich schuld daran.***

Der Lehrer: Schuld?

III: ***Ich habe Klara zu dem gemacht, was sie ist, und mich zu dem, was ich bin, ein verschmierter windiger Krämer. Was soll ich tun, Lehrer von Güllen? Den Unschuldigen spielen? Alles ist meine Tat, die Eunuchen, der Butler, der Sarg, die Milliarde. Ich kann mir nicht mehr helfen und auch euch nicht mehr*** [4, S. 99].

У прикладі (9) мовець визнає свою провину та усвідомлює, що його помилки у минулому мають зараз негативні наслідки для нього та близьких. У таких ситуаціях важливий часовий момент визнання провини. У наведеному прикладі мовець вважає, що занадто пізно визнав свою провину і почувається безпомічним для себе та інших.

Неправильна поведінка часто є також причиною реалізації вибачення, оскільки вона може негативно вплинути на оцінку адресата дій мовця та загрожує їхнім стосункам. У прикладі (10) мовець не хоче, щоб у адресата склалося негативне враження про нього, тому він просить вибачення за свою поведінку і за запитання, яке адресат може негативно оцінити:

(10) ***«Entschuldigen Sie bitte, dass wir etwas erstaunt sind», sagte Nick langsam, «aber gestatten Sie mir die Frage, was Mr. van Mieren und vor allen Dingen Sie dazu bewogen hat, diesen Schritt zu tun?»*** [10, S. 804].

Дослідження МЖ *вибачення* дозволяє дійти висновку, що залежно від умов ситуації спілкування, досліджуваний МЖ реалізується в мові у різних підтипах.

За умови реалізації емпатичного МЖ *вибачення* мовець не лише визнає заподіяння адресату певної шкоди, реальної або потенційної, моральної, фізичної або матеріальної, а й цілковито усвідомлює серйозність виконаної ним малефактивної дії. За допомогою висловлення вибачення мовець демонструє своє прагнення отримати прощення від адресата.

Емпатичне вибачення відрізняється від етикетного чи офіційного тим, що в ситуації емпатичного вибачення мовець експлікує свої почуття з приводу події, яка відбулася та завдала шкоди адресатові. У центрі емпатичного вибачення перебувають мовець, який щиро прагне, щоб адресат пробачив йому, та його емоції, а саме, глибокий психологічний дискомфорт та визнання своєї відповідальності за здійснений ним негативний учинок.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. – М.: Наука, 1993. – 172 с.
3. Böll H. Und sagte kein einziges Wort / H. Böll. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992. – 170 S.
4. Dürrenmatt Fr. Der Besuch der alten Dame. Eine tragische Komödie / Fr. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag, 2012. – 160 S.
5. Hastings S.O., Milburn T. Olfaction and emotion: The quest for olfactory restoration in two speech communities / S.O. Hastings, T. Milburn // Journal of International and Intercultural Communication. – England, Oxon: Taylor & Francis LTD. – 2019. – Vol. 12. – Issue 2. – P. 190–207.
6. Jöhnk A. Diesmal werde ich es schaffen / A. Jöhnk. – Bergisch Gladbach: Bastei Lübbe, 2001. – 287 S.

7. Locher M.A. Introduction: Politeness and impoliteness in computer-mediated communication / M.A. Locher // *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*. – Berlin: de Gruyter. – 2010. – Vol. 6. – Issue 1. – P. 1–5.
8. Mass G., Tölle Chr. *Zwei Leben* / G. Mass, Chr. Tölle. – 2012. – 116 S. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/zweileben.pdf> (останнє звернення 02.09.2019).
9. Niehaus M. *Interkulturelle Dinge* / M. Niehaus // *Zeitschrift für Interkulturelle Germanistik*. – Bielefeld: Transcript Verlag, 2010. – S. 33–48.
10. Neuhaus N. *Unter Haien* [E-Book] / N. Neuhaus. – Münster; Berlin: Prospero Verlag, 2009. – 1011 S.
11. Ogiermann E. Politeness and in-directness across cultures: A comparison of English, German, Polish and Russian requests / E. Ogiermann // *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*. – 2009. – Vol. 5. – Issue 2. – P. 189–216.
12. Remarque E.M. *Der schwarze Obelisk* / E.M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – 500 S.
13. Remarque E.M. *Drei Kameraden* / E.M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 398 S.
14. Schiewer G.L. *Kooperation und Wettbewerb – ein Widerspruch? Verständigung und Übersetzung im Blickfeld ökonomischer Emotionsforschung* / G.L. Schiewer // *Zeitschrift für Interkulturelle Germanistik*. – Bielefeld: Transcript Verlag, 2010. – S. 127–144.
15. Ushchyna V. *Cognitive dynamics of Stancetaking in risk discourse situation* / V. Ushchyna // *Advanced Education*. – 2019. – Issue 12. – P. 142–149.